

ДЕ-ИНСТИТУЦИОНАЛИЗИРАНЕ НА ИНСТИТУЦИОНАЛИЗИРАНОТО ДЕТЕ

гл. ас. д-р Ирина Тодорова Тодорова-Липчева
Технически университет – Варна

DEINSTITUCIONALIZATION OF CHILDREN IN ORHANAGES

Irina Todorova Todorova-Lipcheva
Technical University of Varna

РЕЗЮМЕ: През 2012 г. броят на децата, лишени от родителски грижи в страната ни е 13 061. Множество проучвания показват, че раздялата с биологичното семейство и наложилото се в резултат настаняване на детето в специализирана институция или алтернативна услуга има траен негативен ефект върху развитието му. Резултатите са категорични - институциите не осигуряват достатъчно възможности за преодоляване на травмите, лишават децата от индивидуална грижа и възможности да изградят нови и устойчиви отношения с други възрастни. Несполучливият опит затруднява прехода на детето от специализираната институция към семейната среда, когато на по-късен етап в живота му, реинтеграцията в семейството стане възможна. Адаптацията е продължителна, трудна и непредсказуема; включва активното приспособяване на детето към напълно нови условия за живот, което все по-често у нас завършва с неуспех.

Ключови думи: *деинституционализация, специализирани институции, институционализация, хоспитализъм.*

ABSTRACT: In 2013, 13061 children in Bulgaria live without their biological parents. Many studies show that separation from their biological families has a negative effect on their development as well as placement of children in orphanages. This report presents the results of a study of the effects of the separation of the child from the birth family, the child's growth in orphanage; difficulties experienced at a later stage of his life, when he returned to the family.

Key words: *institution children care, deinstitutionalization, alternative social services for children*

Без изключение всички деца се нуждаят от емоционална привързаност, от трайни и устойчиви отношения със своите семейства. В живота на много деца обаче, тази нужда не е задоволена. През 2012 г. у нас броят на децата, лишени от родителски грижи е 13 061 – 4122 деца живеят в специализирани институции, 1029 в Центрове за настаняване от семеен тип, 126 в преходни жилища, 80 в приюти, 140 в SOS-селища, 1109 в приемни семейства, 6380 в семействата на близки или роднини.

Множество проучвания показват, че раздялата с биологичното семейство и наложилото се в резултат настаняване в специализирани институции или алтернативни услуги има траен негативен ефект върху развитието на децата. Проучванията показват, че институциите не осигуряват достатъчно възможности за преодоляване на травмите, лишават децата от индивидуална грижа и възможности да изградят нови и устойчиви отношения с други възрастни. Липсва индивидуално внимание и концентрация върху познавателното развитие на децата. Децата изостават във всички сфери на нервно-психическо развитие, развиват обострени във висша степен реакции на сензорна стимулация (Germak, Sh. 1992:500-507). Те не умеят да изразят нежност, проявяват безкритична общителност и любвеобилност към всеки, независимо дали е познат или напълно непознат. Склонни са към интриги и манипулиране на другите. Стремят се да контролират всяка ситуация. Често действат в противоречие и нарушават установените правила. Склонни са към изблици на гняв или раздразнение, особено в отговор на опит на възрастния да въведе правила и ограничения. Проявяват агресия към другите хора, развиват склонност към автоагресия и инциденти. Импулсивни са и не знаят как да контролират поведението си. Страдат от резки промени в настроението, понижено настроение, депресия. Всичко това затруднява тяхната адаптация в среда, различна от институционалната.

Изследване на 200 деца, настанени в специализирани институции в Област Варна, проведено в периода 2008-2011 г., показва че в 93% от случаите след раздяла с биологичното семейство и настаняване в специализирани институции, децата развиват множество и различни симптоми на невротизъм. 34,48% от тях страдат от енуриза, 44,82% смучат често пръстчетата си, а понякога и част от дрехата или завивките, 48,27% от децата изгризват ноктите и кожата около тях до кръв. По ръцете на много деца се наблюдават рани и подувания в областта на ноктите и фалангите, резултат от самонаранявания. При всички деца се наблюдават стереотипни движения. 48,27% от децата страдат от дефицит на внимание. 96,55% са тревожни по време на хранене, изпитват недостиг на храна или поглъщат големи и прекомерни количества храна. 65,51% от децата страдат често от главоболие, стомашно разстройство; безпокойство на съня, намален или прекомерен апетит. Те са затворени в себе си или прекалено активни, често изпадат в състояния на тревожност и безпокойство, изпитват страх, гняв. 31,03% от децата проявяват агресия към други деца. Голяма част от децата развиват автоагресия. Те удрят с юмручета главата си или главата в стена, или в твърд предмет. Удрят се с играчки, хапят ръцете си, драскат с нокти по тялото си, с резки движения дърпат дрехите по тялото си. 48,27% от децата изпитват трудности в междуличностните отношения. Рядко изграждат връзки с други деца, не се интересуват от действията им, не се опитват да станат част от техните игри. В отношенията с деца, отгледани в семейна среда, поведението им е неразбрано. Георгиева, Д. 2011).

След продължително разочарование, в очакване възрастният да дойде и опити да бъде компенсирани и заместени от възрастния в институцията, 24,13% от де-

цата изпадат в депресия. Затварят се в себе си и стават напълно безразлични към възрастния. Те стават безучастни към неговата поява, дезинтересирани към близките си, когато дойдат за среща с тях. Безкритични са и към осиновителя или приемния родител. Не регистрират присъствието им. Безразлични са дали се срещат със значим възрастен или напълно непознат.

В условията на институционална грижа децата привикват към това, че от тях нищо не зависи. Те нямат възможност за избор, а много често не могат да направят избор дори и да имат такава възможност. Децата не получават емоционален отклик на своето поведение – не срещат радост, недоволство. По този начин те не получават възможност да се научат да регулират поведението си. Те престават да се доверяват на своите чувства, а този вид депривация значително затруднява адаптацията им в семейството на по-късен етап (У. Крейн, 2002).

Резултатите от друго изследване, проведено със 107 деца в институции в период на извеждане от дома и настаняване в семейна среда (в биологични, осиновителски или приемни семейства) показват, че тези същите тези деца нямат развитата способност да разбират взаимодействието с възрастния извън рамките на познатите от институциите взаимодействия. Те не разбират неговите намерения, причините, поради които идва при тях и основанията да се върне отново. Настоятелно изразяват желание да бъдат взети, но разбират това единствено като възможност да бъдат изведени от институцията. Не разпознават средата извън дома, организацията на живот в семейството, социалните роли на членовете на семейството, характерните особености на взаимодействията по между им. Не разбират и не разпознават съвместните дейности и не се включват в организирани от възрастните около тях. Те не разбират и не споделят своите преживявания, не информират околните за собствени или чужди действия, действат самостоятелно и не идентифицират необходимост да включат друг в дейността си. Те не търсят помощ и не разпознават потребността на другия от такава, не подкрепят, не поощряват, не реагират емоционално, не се отзовават, не отговарят на взаимодействието на другия. 60% от децата не се интересуват от оценката на другите за тяхното поведение. Демонстрират незаинтересованост и безразличие към дейности. Интересуват се от възможности да получат индивидуално внимание, но често не знаят как да постигнат това. Манипулативни са в търсенето на ласки и грижи, често пораждаат конфликти и недоволството на възрастните (Димитрова, Д. 2011).

Несполучливият опит във взаимодействието с възрастните до момента не позволява на децата да преминат бързо и успешно към новата и често напълно непозната среда. Адаптацията е продължителна, трудна и непредсказуема и включва активното приспособяване на детето към напълно нови условия за живот. Едва след извеждане от институция децата за първи път разбират голяма част от своите нужди, започват да идентифицират ясно своите потребности и разпознават възможността те да бъдат удовлетворени. Много често на този етап децата за първи път общуват емоционално, осъществяват физически контакт и

получават прегръдка. За първи път разговарят за своите преживявания, успехи, опит, за дома, за дома на родителите си. За първи път имат възможността да попитат и да разберат своите минали преживявания, емоции, отношения, да говорят за миналото си, да разпознават чувствата си, да изразят чувствата към възрастния, който ги е наранявал.

Децата, получавали жестоко обръщение към себе си в продължение на години, проявят свои стратегии за справяне, очаквайки същото отношение в техните нови отношения. Месеци наред поддържат илюзията, че това са нормални отношения, в опита да съхранят своята психика. Опитват да привлекат лошото отношение на възрастните до себе си, защото това е единственото отношение, което те някога са получавали. Нарушават правилата в дома и привличат агресивно отношение към себе си, за да възстановят онази реалност, която те вече познават от своето семейство.

Месеци наред преживяванията на децата провокират чувствителността и отзивчивостта на родителите, способността им да разпознаят преживяванията им, готовността и желанието да откликнат на нуждите им. И колкото по-продължителен е бил престоят им в институцията, толкова по-продължително те се нуждаят от помощ в процеса на приспособяване към новите условия и отношения.

И когато процесът на приспособяване изглежда приключил, в детето се поражда страх от загуба на новите родители и чувството на стабилност, което най-после е придобило. Тогава то може да покаже всички, натрупани по-рано проблеми, включително трудностите, които изпитва в развитието на привързаност. То показва значителен регрес в развитието и поведението, често избягва всякакъв физически контакт.

Възстановяването на системата от семейни отношения (макар и с нови членове) възстановява спомените на детето от неговото минало. То започва активно да възстановява спомените от своето минало и дори да съчинява истории за него. Проектира минали събития върху членовете на новото семейство и очаква те да реализират познати модели на поведение. Приспособявайки се към новото семейство, провокира повторение на жизнения сценарий от своето родно семейство (или семейството, в което вече е било отглеждано), от институцията. Разпознава новата среда, чрез опита от своето минало, проектира минали отношения върху членовете на новото семейство и проверява степента на съответствие. Съпротивлява се на несъответствията и изпитва безпокойство от размиванията между очакването на познатото и отговора, който новото семейство дава на ситуацията.

Установените от детето съответствия пораждат усещане за сигурност, основана на обичайност, познатост, предсказуемост и възможност за контрол, но е възможно да породят и тревога от очакване на позната ситуация с негативни последици. Сред най-честите са очакване за насилие, раздяла, изоставяне, страх от връщане в институцията. За да преодолее тревогата, детето „подлага на изпити“ своето ново семейство, като инициира отношения и взаимодействия, доближавачи настоящата ситуация до тази от миналото. То проверява развитото й в

настоящото и се успокоява едва тогава, когато придобие сигурност, че очакваното от него няма да бъде реализирано при новите условия. (Например ако детето вярва, че основание за настаняването му в институция е непослушанието, то провокира множество ситуации, демонстрира непослушание, проверява реакциите на възрастните до онзи момент, в който се убеди, че последиците ще бъдат същите или напротив, докато се успокои, че те никога няма да бъдат същите.)

Детето често провокират разрыв в отношенията с възрастните, демонстрира двойственост в поведението – привързаност и отхвърляне едновременно. Колебае се между надеждата и страха, опитва се да контролира възникващите чувства, защото вече знае как възрастните могат да злоупотребят с тях. Следи, от съхранени спомени за връзката с биологичното семейство, преживяваната раздяла, която без изключение всички деца преживяват травматично, повлияват поведението им, поставят на изпитание развитието на новите връзки. Възникват конфликти, който учените отдавна определиха като типични в процеса на приспособяване на детето към новите условия.

Деца, отглеждани в институции, лишени от опит и грижи в семейна среда, често изграждат идеалистичен образ за семейството и за родителите. Те очакват тези образи да намерят своята реализация и когато това не се случи, те изпитват силно безпокойство, че ще ги загубят завинаги. Приспособили се към новите условия, децата често следват линия на поведение, която би удовлетворила техните родители. Развиват краен конформизъм и стремеж да удовлетворят всички очаквания на новите семейства с цел да съхранят връзките завинаги. Понякога обаче те се затрудняват да разберат какво точно трябва да направят и тогава те променят поведението си по неочакван начин. Веселото и усмихнато дете се превръща в капризно, плачещо и сърдито дете. То може да започне да се дразни с другите деца в семейството и да прави това, което те не харесват. Те могат да проследят кога никой не ги наблюдава и да станат много активни и да направят нещо, което би ядосало другите. Детето може да прояви абсолютна индиферентност и безразличие към средата и възрастните около себе си като по този начин то заяви разочарованието си от нереализираната потребност от близост, формираното недоверие към възрастните и безразличие към онова, което се опитват да му предложат сега.

Трудностите, пораждат желание за връщане в институция, както в детето, така и във възрастните. Децата изпитват страх от пълна зависимост от новите фигури в живота си, от неразбиране на новите обстоятелства и закономерности в отношенията. Опитват се да съхранят контрола над ситуацията и да проверят устойчивостта на отношенията с възрастния. Възрастните изпитват страх от несправяне, от неспособността да управляват ситуацията и да постигнат желания от тях резултат.

Извеждането на детето от състоянието, в което изпада, резултат от неговата раздяла с биологичното семейство и последвалото настаняване в специализирана институция, е много сложен и много продължителен процес, който в крайна

сметка завършва с развитие на отношение на привързаност между детето и неговото биологично, приемно или осиновителско семейство.

За да протече успешно процеса на приспособяване на децата към новите условия, децата и семействата се нуждаят от професионална психологическа подкрепа. Целта на психологическата работа е поддръжка на семействата и намиране на път за ускоряване на адаптацията, разбиране на процеса на приспособяване на детето към новите условия и подкрепа в осъществяването му. Успешното приспособяване на детето в ново семейство преминава през възможността на детето съзнателно да преработи всички минали събития и да ги преобразува в позитивни новообразувания. Семействата рядко имат капацитет да преминат през това без професионална помощ. Те рядко познават достатъчно факти от миналото на детето и възможните отражения на последствията. Не могат да прогнозираят възникващите в хода на адаптацията кризи и да намерят сами начините, по които да подкрепят детето.

Процесът на адаптация на детето е двустранен. Той е съпътстван и от адаптация на приемащото семейство, на привикване на членовете на семейството един към друг, към изменящите се условия и обстоятелства. Ето защо семействата трябва да бъдат подготвени да подкрепят детето, да разбират поведението им, реакциите им, основанията на емоциите им. Липсата на разбиране и подкрепа от приемащото семейство поражда усещането в детето, че възрастните не се интересуват от него и може у него да се пови желание то да напусне дома им.

Преодолели първоначалните трудности, семействата навлизат в нов етап на отношенията с детето, в които формирането на нови и конструктивни начини за взаимодействие отново изисква достатъчно време и търпение. Положителния опит на всекидневното общуване с приемни родители и сега трябва да осигури на децата чувство на безопасност и комфорт в новото семейство и това да даде възможност за развитието на сигурно закрепване. Приемащите родители отново трябва да се научат да отгатват и да отговорят на нуждите на детето и да им помогнат да изградят положителни емоционални връзки.

Литература:

1. Georgieva, D. Diplomna rabota: Razstroistvo na privarzanostta pri deca, lisheni ot roditelski griji I razvitie na privarzanost v usloviata na priemna grija. Zastitena v Katedra „Socialni I pravni nauki” na Technicheski universitet – Varna, 2011
2. Krein, U. Teoria na razvitieto, Euroznak, 2002
3. Pichugina, M. (2005). „Nastavnichestvoto” kak forma rabotai po adaptacii detei, papadauiushih v priemnie semia. Tezisi vtoroi vserosiiskoi nauchnoi konferencii „Psihologicheskie problemi sovremennoi rosiiskoi semia”, 2005, p. 560 c.
4. Todorova, Ir. Deteto v roditelskoto, osinovitelskoto, priemnoto semejsto I institucionalnia dom. Siela, 2013
5. Homiakova, A. Stadii adaptacii v priemnoi semiq rebianka, ostavshegosq bez roditelej, I ih sviaz s vozrasnoim periodami razvitiia. Tezisi vtoroi vserosiiskoi nauchnoi konferencii „Psihologicheskie problemi rosiiskoi semia”, 2005, part 3, p 560